

Burger Borisz Bendegúz

Egyes alkotmányjogi előkérdések és történeti körülmények kihatása a Tanácsköztársaság egykori népbiztosainak perére

„Ekkor azonban elkövetett egy helyrehozhatatlan hibát. Papírján az állt, hogy az ország régen érvénytelenné vált térképeit gyűjtötták volna föl, ám ő azt találta mondani, hogy a régen érvénytelenné vált ország térképeit gyűjtötták föl. Ami valóban majdnem azt jelentette, amit valóban jelentett.”

Nádas Péter: *Mese a tűzről és a tudásról*

Absztrakt

A Bkgy. 6274/1920. ügyszámon lefolytatott, úgynevezett népbiztosper nem értékelhető annak tágabb történeti (társadalmi, politikai, nemzetközi) környezetétől, így különösen annak igazságtételi jellegétől elválasztva, amely szükségszerű velejárója az egykorvolt, ám elbukott diktatúrákat felváltó államoknak az előző rendszer legfontosabb politikai hatalmát gyakorlókkal szembeni büntetőeljárásaiban. A népbiztosper során, lévén az egyik első ilyen büntetőeljárás, a kormány és az igazságszolgáltatás szervei a büntetőjogi felelősség megállapítása érdekében – elkerülve a jogállamiság helyreállítása szempontjából nemkívánatos visszamenőleges hatályú jogalkotást, illetve jogalkalmazást – közjogi jellegű érveléssel a Tanácsköztársaság jogrendjének érvénytelenségét vezették le, így a népbiztosok vád tárgyává tett jogalkotását egyes köztörvényes bűncselekmények elkövetésére való felbujtásként értékelték, amely a cselekvőségek büntetőjogi minősítésével kapcsolatosan sajátos problémákat vet fel.

The Impact of Certain Preliminary Questions of Constitutional Law and Historical Circumstances on the Trial of the Former People's Commissioners of the Soviet Republic of Hungary

Abstract

The trial of the People's Commissioners of the Hungarian Soviet Republic of 1919 cannot be evaluated without its broader historical (social, political, international) context, and in particular having regard to its retaliatory and reconciliatory character, which is inevitable in the criminal proceedings of states replacing former but failed dictatorships against the main political power holders of the previous regime. In the trial, one of the first of such kind, the Government and the judicial authorities, in order to establish the criminal responsibility of the defendants, avoided retroactive legislation, which was undesirable for the restoration of the rule of law, and instead deduced the invalidity of the legal order of the Soviet Republic by arguing on a public law basis, thus assessing the legislation activities of the People's Commissioners subject to the indictment, as incitement to commit certain non-political offences, which raised specific problems in relation to the criminal classification of the acts.

1. Bevezetés

A Tanácsköztársaság bukását követően megindított, korabeli jogi terminológiával élve kommunista bűnperek közül – amelyeknek elbírálása a proletárdiktatúrát követően visszaállított igazságszolgáltatási szervezet első számú feladatává lépett elő – kiemelkedő jelentőségű a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék előtt Vántus Károly és társai ellen felségsértés büntette és egyéb bűncselekmények miatt a 1920. június 6. napján benyújtott vádirat alapján B.kgy. 6274/1920. ügyszám alatt folyamatba tett, úgynevezett népbiztosper.

A népbiztosper kiemelkedő jelentőségét nem pusztán a széles nyilvánosság közérdeklődése, hanem azon jogtörténeti kuriózumszámba menő jellege adja, hogy az eljárásban a hatalmat államcsíny útján megszerző és az így létrehozott diktatórikus államszervezetet működtető személyek politikai felelősségének büntetőjogi értékelésére egyrészt ezen politikai tevékenységnek a köztörvényes bűncselekményekként történő újraértékelésével került sor, másrészt az alkalmazandó törvények államellenes tényállásainak körében – tekintettel arra,

hogy a Tanácsköztársaság meglehet alkotmányellenes felállítására nem közvetlenül magát a Magyar Királyságot, hanem az azt már korábban megdőntő Népköztársaságot váltotta fel – a Törvényszék alapvető alkotmányjogi kérdések beható vizsgálatától sem zárkozhatott el.¹

A fenti büntetőjogi és alkotmányjogi jellegű jogértelmezési kérdések történeti gyökérokra természetesen az volt, hogy a Tanácsköztársaság mint az egyik elsőként elbukó 20. századi totalitárius diktatúra idején elkövetett cselekmények megfelelő értékelését lehetővé tevő büntetőjogi jogintézmények kimunkálására ekkor még nem került sor. A 20. századi diktatúrák véres tevékenysége folytán a későbbiekben megalkotott emberiesség elleni bűncselekményi tényállások az emberi élet kioltásáért fennálló közvetett (politikai) felelősség büntetni rendelésével az élet- és államellenes bűnfelelősséget egyesítik, így tételes jogi alapot biztosítanak ezen cselekmények büntetőjogi értékelésének. Mivel a korban e bűncselekmény-típus ismeretlen, tehát tudományos-elméleti oldalról természetszerűleg kidolgozatlan, ezért az ítélkező bíróságok a diktatórikus államhatalom-gyakorlás lehetőségével, illetve annak például a Tanácsköztársaság idejében megvalósuló gyakorlatával előzetesen nem számol, így azt kifejezetten nem pönalizáló 1878. évi V. törvény-cikk különös részi tényállásait alkalmazták – újszerű, egyes esetekben kiterjesztő módon – a megvalósult cselekményekre.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a Tanácsköztársaság népbiztosainak a politikai tevékenysége a Csemegi-kódex egyetlen különös részi tényállását sem merítette volna ki, (lásd például a Btk. 153–155. §-ai szerinti lázadás büntetéseit), hanem azt, hogy a népbiztosok által megvalósított politikai hatalomgyakorlás során elkövetett, leg súlyosabban értékelendő erkölcsi normasértések (így elsősorban a vörösteror fogalma alá sorolható tevékenységekért fennálló politikai felelősség) nem illeszkedtek a Btk. normarendszerébe, mivel az koncepciója folytán az állam ellenére elkövetett magatartásokat rendelte büntetni, az államhatalom letéteményesei által az egyes magánszemélyekkel szemben tanúsított cselekményeket azonban nem (a jogalkotó azt az esetkört nem szabályozta, hogy mi történik, amennyiben az egyebekben büntetni rendelt lázadás netalán sikeres). Ahogyan a perben a közbíró képviselő Aczél Imre főügyész helyettes összefoglalta: „A negyvenéves magyar törvény ősi szövegezése nem úgy illik a modern fegyverekkel a tökéletességig felszerelt bűnözésre, amely magát bolsevizmusnak nevezi, mintha reá szabták

¹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. 1–5. Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII.5.c. CXXXIV. 6255–6258.

volna. A bíróság azonban ezen a nehézségen is túl fogja tenni magát, és a törvény szövegének hiányait vagy hézagait pótolni fogja a törvény értelmével, szellemével, az anyagi igazsággal.”²

2. A per történeti vázlata

A népbiztosper tárgyává tett bűncselekményekkel kapcsolatos minősítési kérdésektől nem különíthetők el légmentesen, így nem hagyhatók figyelmen kívül sem az inkriminált bűncselekmények történeti tényállásának, vagyis a Tanácsköztársaság létrejöttének, működésének, sem pedig az ezek kapcsán lefolytatott büntetőeljárás történelmi környezetének (a kormány és az eljáró bíróság Tanácsköztársasággal kapcsolatos viszonyrendszerének) az eljárást lényegileg meghatározó jellemzői.

2.1. A Tanácsköztársaság létrejötte és működése

2.1.1. A Tanácsköztársaság létrejötte (a perbeli államellenes bűncselekmények történeti tényállása)

A per tárgyát képező államellenes bűncselekmények történeti tényállásának ismertetése céljából röviden felidézve a Tanácsköztársaság megalakulásához vezető történelmi folyamatot: az első világháborús vereséget követően, 1918. október 31-én a saját elhatározásából, bármiféle alkotmányos összehívás hiányában összeülő Magyar Nemzeti Tanács ragadta magához a hatalmat Budapesten, majd 1918. november 13-án IV. Károly eckartsau nyilatkozatában kijelentette, hogy Magyarország tekintetében „a közügyek intézésétől visszavonul”, amelyet követően 1918. november 16. napján a Képviselőház feloszlatta magát, a Főrendiház elnöke pedig annak üléseit berekesztette. Ezen jogi aktusokkal pedig a Magyar Királyság történeti alkotmányával való jogfolytonosság az államhatalom letéteményeseiként eljáró intézmények (habár a király esetében a miniszteri ellenjegyzés és a lemondás országgyűlési elfogadása, a Képviselőház tekintetében pedig az önfeloszlatáshoz

² Dr. Aczél Imre főügyész helyettes közvádló beszéde. Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 614.f. 1/1920/6274. 8. VII.5.c. XXVIII. 1428.

való jog hiánya okán alkotmányellenes, de kifejezetten aktív) közreműködésével teljes mértékben megszakadt.³

A Kommunisták Magyarországi Pártja az Első Köztársaság fennállásának rövid ideje alatt annak megdöntésére törekedett, politikai és állami tevékenységét, pusztá létét (különösen a legnagyobb kormánypártét, a Szociáldemokrata Pártét) folyamatosan és hevesen bírálva, az állam megdöntésére törekedett, ami az 1919. február 20-án a Szociáldemokrata Párt napilapja, a *Népszava* székházának – öt rendőr halálát és legalább harminc személy súlyos sérülését okozó – úgynevezett ostromában csúcspontot ért el, amelynek megszervezése miatt 1919. február 22-én a népköztársaság ellen való szövetkezés és izgatás büntetési elkövetésének gyanújával a kommunista párt vezetőinek letartóztatására került sor.⁴

Így a szociáldemokrata pártvezetés, miután a Károlyi-kormány a Vix-jegyzéknek sem az elutasításáról, sem annak elfogadásáról határozott döntést hozni nem tudott, március 20. estjén az Országos Gyűjtőfogházban írták alá a fogva tartott bolsevik politikusokkal a két párt egyesülése tárgyában született úgynevezett platformot.⁵

2.1.2. A Tanácsköztársaság működése (a perbeli köztörvényes büntettek történeti tényállása)

Bár kétségtől függetlenül érdekes gondolat kísérlet volna, nem tárgya a jelen cikknek a Tanácsköztársaság közhatalmával élve, illetve visszaélve elkövetett bűncselekményeknek a teljes körű számbavétele, már csak azért sem, mert maga az ügyészség sem ezt tűzte magának feladatául a vád képviselője során, hanem az állam sérelmére elkövetett bűncselekményeken túlmenően a Btk. 278. § szerinti gyilkosságra való fejbujtás,

³ Szabó István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In Molnár Gábor Miklós – Koltay András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, 2018. 393–396; Bathó Gábor: A főrendiház közjogi pozíciója a köztársaság kikiáltása után Wlassics Gyula és Rudnyánszky József álláspontján keresztül, 1918–1920. *Állam- és jogtudomány*, 60. (2019), 3. 3–17.

⁴ BFL VII.5.c. 1919-3298, 2; Kupiné Drócsa Izabella: *Rendtörvények a két világháború között: különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül*. PhD-dolgozat. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2021. 87–89.

⁵ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. 27–30. BFL VII.5.c. CXXIV. 6278–6279; Nánási László: Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntető-eljárásokban. *Jog, Állam, Politika*, 9. (2017), 2. 6–7; Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2021. 57–71.

a Btk. 203. § szerinti pénzhamisítás,⁶ a Btk. 350. §-a szerint minősülő – vagyis gyilkossággal vagy súlyos testi sértéssel való fenyegetés útján elkövetett – zsarolás⁷ és a Btk. 336. § 5. és 10. pontja szerint minősülő – tehát közveszély színhelyén, továbbá közhivatalnoki jelleg színlelésével elkövetett – lopás⁸ bűntetteinek elkövetését róttá a felperesek terhére, amelyek közül az utóbbi két bűncselekmény, azaz a zsarolás és lopás vádpontjait az ügyészség indítványára a perből elkülönítették, és ezek további tárgyalására – vádindítvány hiányában – nem került sor.⁹

Ha elfogadjuk, hogy a Tanácsköztársaság alkotmányellenesen jött létre, és ebből fakadóan semmilyen jogalkotási vagy végrehajtási aktusa mögött nem állt olyan jogilag érvényes állami hatalom, amely ezen cselekmények útján gyakoroltatott, ami a perbeli vád koncepciójának jogelméleti kiindulópontját jelentette, akkor megérthetjük, hogy a Tanácsköztársaság által elkövetett köztörvényes bűncselekmények teljes körű büntetőjogi értékelésére nem vállalkozhatott az ügyészség, hiszen ebben az esetben kényszer alkalmazására semmilyen tisztségviselő sem lehet jogosult, így valamennyi, az inkriminált 133 nap alatt a proletárállam bármely szerve által kényszer vagy fenyegetés alkalmazásával elkövetett cselekményt fel kellett volna tární, amiről belátható, hogy gyakorlatilag teljesíthetetlen vállalkozás. Érdekes módon az állami kényszer alkalmazásának köztörvényes bűncselekményként történő értékelése gondolati síkon, ha nem is szándékoltan, de némiképp a radikális anarchizmus jogelméleti konstrukciójára rimel, a proudhoni „a tulajdon lopás” gondolatnak a közjogi megfelelője.¹⁰

De különösen megnehezítette a proletárállam alkotmányos főhatalom hiányában a Csemegi-kódexbe ütköző közhatalmi aktusainak teljes körű felderítését az a körülmény is, hogy a Tanácsköztársaság társadalomszervezési gyakorlatát egyébként az jellemezte, hogy nem csupán a közjogi, de magánjog hiányában a társadalom tagjainak egymás közötti, magánjogi jellegű viszonyait felülről, igazgatási kérdésként kísérelte meg szabályozás alá vonni, még hozzá a felsővezetés igényeit bizonyos igazgatási kérdésekben a társadalom legalsóbb rétegeiben is képviselő, de egzakt módon nem körülhatárolt hatáskörű – a gyakorlatban tehát az adott kérdésben kvázi teljhatalmú – biztosok felhatalmazásával. Gondoljunk itt akár a gazdaságigazgatási hatáskörű termelési biztosok tisztségére, a bér-

⁶ K.ü. 19738/1920. ügyiratszámú vádirat (Vádirat) 35–36. BFL VII.5.c. XXVII. 1409–1410.

⁷ Vádirat 14–31. BFL VII.5.c. XXVII. 1399–1407.

⁸ Vádirat 32–33. BFL VII.5.c. XXVII. 1408.

⁹ Nánási (2017): i. m. 16.

¹⁰ Pierre-Joseph Proudhon: Qu'est-ce la Propriété? In *Oeuvres Complètes de P. J. Proudhon*. Paris, Rivière, 1926. 325–347.

házakkal kapcsolatos ügyek vitelére kinevezett házbizalmik működésére, illetve a lakáshasználatnak a Forradalmi Kormányzótanács (FKT) X. számú úgynevezett házkommunizálási rendeletének szabályai szerint alakított házbizottságok hatalmába utalására, vagy a fővárosi népbiztosság 1919. március 24. napján kelt rendeletére, amely nem csupán a közfürdők, de a magánlakásokban levő fürdőszobák igénybevételéről is rendelkezett „a proletárgyermekek ingyenes fürdése érdekében”, nem feledkezve meg a fürdőszoba-birtokosok fűtőanyag-, szappan- és törülközőbiztosítási kötelezettségének az előírásáról sem.¹¹

Az eredetileg a lopás és zsarolás vádpontjai alapját képező – és később elkülönített – történeti tényállások így a Tanácsköztársaság legnagyobb tárgyi súlyú bűncselekményeiként értékelhető cselekményeket ölelték fel; a zsarolás körében a vádirat szerint a Tanácsköztársaság ellenőrzése alá vont pénzüzetek vezetői, tisztségviselői és tulajdonosai képezték e bűncselekmény passzív alanyát, a célcselekmény pedig azáltal valósult meg, hogy a „pénzüzetek értékkezletei felett [...] jogtalan rendelkezések tülésére és foganatosítására kényszerítették”, a zsarolás eszközcselekményét jelentő erőszakot és fenyegetést értelemszerűen a Forradalmi Kormányzótanács XII. számú, a pénzüzetek államosítását elrendelő rendeletét végrehajtó fegyveres különítmények tagjai fejtették ki tettesként a rendeletet megalkotó népbiztosok felbujtói felelőssége mellett, a haszonszerzési célt pedig a Tanácsköztársaság vagyongyarapodása alapozta meg.¹² A pénzüzetek államosításán túlmenően a zsarolás vádját alapozta meg továbbá az ipari, bányászati és közlekedési üzemeknek az FKT IX. számú rendelete elfogadásával, illetve végrehajtásával, továbbá a pénzüzetekben elhelyezett valuta- és aranykészleteknek az FKT XIV. rendelete, a lakóházaknak az FKT X. rendelete, a nem állami nevelési és oktatási intézményeknek az FKT XXIV. rendelete, a biztosítóintézetek FKT. XXV. rendelete, az áruüzleteknek és árukészleteiknek az FKT XXXI. rendelete útján elkövetett kommunizálása, valamint a 2000 koronánál nagyobb értékű aranytárgyaknak, ékszereknek és drágaköveknek térítés nélkül való beszolgáltatásának az FKT. LVII. rendeletével történt elrendelése is.¹³

A vádindítvány szerinti 31 rendbeli lopás büntetésere való felbujtási cselekményt a külföldön, illetve megszállt területeken tartózkodó és a Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló tevékenységeket kifejtő magyar állampolgárok teljes vagyonának

¹¹ A házbizalmiak és a házfelügyelők kötelezettségei. Somló Dezső országos lakásügyi biztos parancsa. *Pesti Hírlap*, 1919. május 10. 4; A fővárosi népbiztosainak rendeletei. *Fővárosi Közlöny*, 1919. március 28. 1–2.

¹² Vádirat (19738/1920 k.ü.) 14–17. BFL VII.5.c. XXVII. 1399–1400.

¹³ Vádirat (19738/1920 k.ü.) 17–31. BFL VII.5.c. XXVII. 1401–1407.

a Forradalmi Törvényszékek útján történő elkobzását előíró FKT XCVIII. számú rendeletének megalkotása jelentette, értelemszerűen azért, mivel ezen személyek vonatkozásában a sértettek irányában erőszak vagy fenyegetés kifejtésére nem került sor.¹⁴

Az emberölésre vonatkozó vádpontoknak az alapját a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-án kiadott FKT IV. rendeletének elfogadása képezte, amely az igazságszolgáltatás rendszerét mint egészet hatályon kívül helyezte – tehát a bírósági és ügyészi szervezeten, az ügyvédi és közjegyzői kamarán kívül az anyagi és eljárási szabályokat is –, helyette a „szükségnek megfelelően” forradalmi törvényszékeket állított fel, amelyek bárhol, bármikor ülésezhettek. A rendelet alapján a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki a törvényszék elnökét, két szavazóbíróját és a vádbiztost, ezen hivatalok betöltésének nem volt előfeltétele a jogi vagy bármilyen más végzettség.¹⁵ A tárgyalást lehetőség szerint megszakítás nélkül kellett lefolytatni, jogorvoslatnak helye nem volt, az ítéletet meghozatala után rögtön végre kellett hajtani. A forradalmi törvényszékek felállításának teljességgel ad hoc rendszerét 1919 májusában a FKT XCIV. rendelete annyiban szabályozta, hogy azokat kizárólag Budapesten és a vármegyék székhelyein rendelte felállítani.¹⁶

A rendelet a büntető anyagi jog körében tehát *abszolút határozatlan* büntetési rendszert vezetett be, büntetéstani rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott, amin nem változtatott a FKT XLV. rendeletének 1. §-ába beiktatott, fokozhatatlan egyszerűséggel megfogalmazott tételmondat sem, miszerint „[a] forradalmi törvényszék a büntetést az eset súlyához képest szabja ki.”¹⁷

Nem foglalva állást abban a jogkérdésben, hogy a Forradalmi Törvényszékek ítélkezési tevékenysége államhatalom birtokában végzett tevékenységnek, illetőleg igazságszolgáltatásnak minősül-e, a Tanácsköztársaság proletárjogának érvényességét feltéve, ám azt vád tárgyává tett felbujtási tevékenységekhez tartozó alaphűncselekmények (halálbüntetés esetén tehát a gyilkosságok) történeti tényállásainak szemléletesebb bemutatása végett a lefolytatott eljárásokat két csoportra oszthatjuk.

Tekintettel a forradalmi törvényszéki eljárások törvényi szabályozottságának teljes hiányára vagy az azzal felérően tág szabályozásra, az eljárásban részt vevő személyek kvalifikátlanságára, az eljárási garanciák és minden további formális

¹⁴ Vádirat (19738/1920 k.ü.) 32–33. BFL VII.5.c. XXVII. 1408.

¹⁵ Erdős András Patrik: Köztörvényes bűncselekmények elkövetői a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt. *Múltunk*, 64. (2019), 1. 67.

¹⁶ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 44–45.

¹⁷ *Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]*, 1919. április 9. 1.

elem teljes hiányára, a „rendteremtési”, vagyis a központi hatalom fenntartását célzó terrorakciók formálisan és a proletárjog szempontjából éppúgy forradalmi törvényszéki eljárásoknak minősültek, mint a köztörvényes ügyekben eljáró törvényszékek ítélkező tevékenysége, amely alól azonban Szamuely Tibor népbiztost a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 21. napján kelt határozatával a tiszántúli vöröshadserg mögött a rend és fegyelem fenntartása körében egyébként is felmentette, illetve felhatalmazta, hogy „e célra, ha szükséges, a forradalmi törvényszék mellőzésével is bárminemű eszközt igénybe vegyen”.¹⁸

Külön kell említeni az egyéb bűncselekmények elkövetése tárgyában lefolytatott forradalmi törvényszéki eljárásokat. Mivel a Tanácsköztársaság anyagi büntetőjogalkotói tevékenysége során elsősorban politikai jellegű bűncselekményeket pónalizált, a gyakorlatban legalábbis a köztörvényes bűncselekmények eljárásai a hatálytalannak nyilvánított Csemegi-kódexben megállapított tényállások, bűncselekmény-fogalmak alapján folytak, ám ezeket is többnyire a büntetési nemek és tételek nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása jellemezte.¹⁹

Ennek megfelelően a köztörvényes bűncselekmények elkövetéséért kivégzettek ügyeiről pusztán történeti értékelés szempontjából elmondható, hogy ezek a terrorbrigádok eljárásánál – hangsúlyozottan csak relatíve – formálisabb eljárások voltak, azonban ezt a megállapítást árnyalja az eljárási garanciák hiánya, és a metajurisztikus jellemzők túlsúlya, amely ezeket az eljárásokat is fémjelmezte. Illusztratív példaként szolgál a Budapesti Forradalmi Törvényszéknek az első elé került erőszakos bűncselekményben hozott ítélete, amelyben rablás (!) miatt halálra ítélte Schlacker Károlyt, amit a közvédezőnek „a forradalmi törvényszék első halálos ítéletét nem proletáron kellene végrehajtani” in dokolású kegyelmi kérelmének helyt adva a kivégzés napján életfogytiglani szabadságvesztésre változtatott, de csak miután „kegyelem nincs, Cserny elvtárs ellenőrzi az aktust” indokolással ellátva már korábban elutasította azt.²⁰

A fenti két csoport egymáshoz viszonyított arányára vonatkozóan Bónis György összesítése szerint a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt megindult

¹⁸ Lásd például Halmágyi Pál (szerk.): *A makói terroristák pere (a Návay-per) 1919–1921*. Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 61–63; *Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]*, 1919. április 24. 1; Vádirat (19738/1920 k.ü.) 32–33. BFL VII.5.c. XXVII. 1391.

¹⁹ Nagy Szabolcs: A Csemegi-kódex hatályosságának kérdései a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei előtt lefolyt büntetőperekben. In Szabó Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2017. 271–276.

²⁰ BFL XVI.2. 1. Tanácsköztársaság. Budapesti Forradalmi Törvényszék iratai 70/1919. 1r., 7–8, 13–20. Idézi Erdős (2019): i. m. 74–75.

640 büntetőügy közül 242 minősült volna a Btk. szerinti köztörvényes bűncselekménynek, 95 esetben pedig kihágások miatt indult eljárás, ezek közül 42 esetben a proletárdiktatúra szesztilalmának áthágása miatt.²¹

2.2. *A népbiztosok felelőssége vonásának történeti körülményei*

Az 1920. április 21-én, vagyis éppen egy évvel és egy hónappal a Tanácsköztársaság hatalomra jutását követően kelt vádirattal kezdeményezett népbiztosperben csak a Magyarországon kézre kerített tíz népbiztos – a szociáldemokrata Vántus Károly, Haubrich József, Bokányi Dezső, Kalmár Hanrik és Ágoston Péter, valamint a kommunista Dovcsák Antal, Bajáki Ferenc, Nyisztor György, Kelen József és Szabados Sándor – büntetőjogi felelőssége vonására irányulhatott.

Több késleltető körülmény együttes, illetve egymást követő hatása okozta, hogy a per nem rögtön a Tanácsköztársaság bukása után kezdődött. A Tanácsköztársaság bukását közvetlenül követően a megszálló román hadsereg a kommunista jellegű deliktumokkal kapcsolatos eljárásokat – ezeknek a politikai jellegére tekintettel – a román királyi katonai városparancsnokság hatáskörébe, illetőleg joghatóságába utalta.²² A román hadsereg a kommunista bűncselekmények ügyében folytatott nyomozásokkal kapcsolatban is kizárólagos hatáskörét proklamálta, azonban a magyar hatóságok nyomozati tevékenységét gyakorlatilag tudomásul vette, azzal, hogy a letartóztatott személyek román őrizetben történő fogva tartás céljából való átadását megkövetelték, a gyakorlatban azonban több esetben a fogvatartottakat szabadlábba helyezték, illetőleg a fogvatartottak szökésére vonatkozó hivatalos álláspont fenntartása mellett gyakorlatilag az országból történő kimenekítésüket eszközölték, mint az Garbai Sándornak, a Forradalmi Kormányzótanács elnökének esetében is történt.²³

A román megszállást követően a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1919. december 26. napján kelt elfogatóparancsában rendelte el a legnagyobb részét Ausztriába menekült népbiztosok letartóztatását, illetőleg kiadását.²⁴ Ausztria

²¹ Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 29. (1959). 299–300.

²² Be kell szolgáltatni a fegyvereket. A budai román helyőrség parancsnokának rendelete. *Budapesti Közlöny*, Reggeli kiadás. 1919. augusztus 10. 1.

²³ Nánási (2017): i. m. 12.

²⁴ Nánási (2017): i. m. 10.

nem adta ki a területére menekült népbiztosokat, tekintettel arra, hogy a politikai bűncselekmények elkövetőinek kiadására – az államfő ellen elkövetett merényletek kivételével – a nemzetközi jog szabályai nem terjedtek ki.²⁵ A politikai hatalom birtokában elkövetett cselekményeket éppen ezért már az elfogatóparancsban köztörvényes bűncselekményekként fogalmazták meg, közelebbről gyilkosságra való felbujtás, rablás és pénzhamisítás bűncselekményeinek elkövetéséért kérte az elfogatást a törvényszék, indokolásként hozzátéve egyúttal azt is, hogy „amit Kun Béla a vezérlete alatt álló népbiztostársaival hónapokon át a polgárok élete és vagyona ellen végrehajtatott, nem vonható a politikus ténykedéseinek a körébe: nem politikai uralom volt az, hanem egy megszervezett banda jogot, erkölcsöt, törvényt típró garázdálkodása, mellyel szemben állam, mely a jog, törvény, s igazság alapján áll, a jogvédelmet nem tagadhatja meg”.²⁶ Az indokolás tárgyi ügybeli helytállóságától függetlenül a kiadatás megtagadása a nemzetközi jog időállapota szerint jogilag alappal nehezen vitatható.

A Cserny József különítményének tagjaival szemben lefolytatott, a közbeszédben a terroristák pereként ismert, a Bkgy. 8931/1919. számú ügynevezett kommunista gyorsított büntetőeljárásban – az ügyszám előtti ügýtípus-rövidítés is erre a megnevezésre utal – a Törvényszék 1919. december 11. napján meghozott ítéletében 14 halálbüntetést szabott ki, az indokolás pedig mintegy megalapozta, megelőlegezte a népbiztosper indokolásának a vonatkozó jogelméleti kérdésekben elfoglalt álláspontját.²⁷

Tekintettel pedig arra, hogy a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk, valamint annak végrehajtási rendeletei szerint a politikai bűncselekmények tekintetében a vád kizárólag az Igazságügyminisztérium jóváhagyása esetén nyújtható be a büntetőbírórság részére, az 1920. április 21. napján kelt vádirat benyújtására június 6. napján került sor.²⁸

A per tárgyalásának megkezdését követően kelt táviratában Szovjet-Oroszország arról tájékoztatta a magyar kormányt, hogy a „justizmord elkerülése végett” az oroszországi magyar hadifoglyok közül tíz tisztet fogolynak minősített – ahogyan

²⁵ Finkey Ferenc: *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927. 14.

²⁶ Bp. Áü. 23628, 50328/1919. á. ü. BFL VII.5.c; Bp. Büntető Törvényszék 5736/1919. BFL VII.5.c. Idézi Nánási (2017): i. m. 10.

²⁷ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 8931/1919. BFL VII.5.c.

²⁸ Vádirat (19738/1920 k.ü.) I. BFL VII.5.c. XXVII. 1388.

a túszedés a Tanácsköztársaság helyi közhatalom-gyakorlási-uralmi technikájának is bevett részét képezte –, amely tisztek kapcsán a perbe fogott népbiztosokon végrehajtott büntetést tükrözve jár majd el a szovjet állam.²⁹

Frijdtof Nansen exsarkkutató, népszövetségi megbízott egyidejűleg tájékoztatta a kormányt arról, hogy a szovjet fogságban lévő hadifoglyok hazaszállítása a népbiztosperre tekintettel felfüggesztésre kerül, a körülményekre tekintettel pedig gróf Teleki Pál miniszterelnök javaslatára a kormány arról biztosította a szovjet államot, hogy a terhelteknek, amennyiben el is ítéltetnének, a kiszabott büntetésére nem fog sor kerülni.³⁰

A szovjet nyomásgyakorlásra tekintettel tehát a népbiztosper tétje – büntetéstanai megfogalmazással élve – a vádlottakkal szemben gyakorolt speciális prevencióról és kanyarral a (társadalmi igazságérzet, illetőleg rendszer-legitimációs szempontból eleve erős súllyal latba eső) generálprevencióra helyeződött át.

Az eljárás alá volt népbiztosok politikai felelősségét árnyalja az a védelem által hangsúlyozott tény is, hogy nem a legjelentősebb politikai hatalommal bíró népbiztosok voltak, másrészt egy részük (Ágoston Péter, Haubrich József és Dovcsák Antal) éppen a Tanácsköztársaságot felváltó és a népköztársasági államformát újfent bevezető, tiszavirág-életű Peidl-, vagy közkeletű kifejezéssel élve szakszervezeti kormányban vállaltak tisztséget.³¹

Ez természetesen a vád tárgyává tett bűncselekmények minősítésén nem változtat, legfeljebb a büntetés mértékének a körében értékelhető büntetőjogilag, ugyanakkor fontos ténykörülmeny, hogy a Tanácsköztársaság közjogi és közigazgatási rendszerét is állandó intézményi és személyi változások jellemezték, illetve a Tanácsköztársaság – érvénytelen, vagy ennek tekintett – jogrendje által biztosított közjogi hatáskörök a ténylegesen ezek birtokában eljáró személyek valódi politikai hatalmának mértékétől és jellegétől tökéletesen függetlenek voltak; így a történeti alkotmányban nemzeti büszkeség tárgyát tisztelő általános jogtudományi közmeggyőződés ellenére a Tanácsköztársaság fennállásának egy nyárra kiterjedő időszaka alatt kibocsájtott alkotmányok rendelkezési alapján alkotmányjogi csúcshierarchiként tételezett Szövetséges Központi Intézőbizottság valójában rövid fennállása alatt mindössze két rendeletet alkotott, tényleges politikai hatalmat pedig sohasem gyakorolt, a népbiztosok gyakran több népbiztosságot vezettek, míg egyes

²⁹ Nagy Szabolcs: *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon. A Tanácsköztársaság vidéki szervei működésének és az azokkal kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonásnak egyes kérdései a helyi perek tükrében.* Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája, 2021.

³⁰ Nánási (2017): i. m. 15–16.

³¹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c. vol. CXII. 5765.

népbiztosságok élén több népbiztos állt. A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének meghatározó alkotmányjogi pozíciója ellenére ennél jóval befolyásosabb szervként működött a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács, ahogyan a Forradalmi Kormányzótanácson belül is a tényleges politikai vezetést gyakorló Kun Béla javaslatára nevezték ki az események folyására kevés hatást gyakorló Garbai Sándort, a külügyi népbiztos szavaival élve, mert „szép, keresztény ember, az Isten is elnöknek teremtette”.³²

Fontos eljárásjogi körülményként említendő, hogy az igazságszolgáltatás legfőbb feladatává váló, nagyszámú bűnper elbírálásának megkönnyítése végett a kormány 1919. augusztus 19. napján elfogadott 1919. évi 4.039. M. E. számú rendeletével a Tanácsköztársaságnak hatósági jogkört bitorló vagy színlelő szerveinek, közegeinek és megbízottjainak a büntetőtvényekbe ütköző cselekményeit az úgynevezett kommunista gyorsított „k.gy.” különeljárásra utalta, az eljárási szabályok jelentős mértékű egyszerűsítésével. A rendelet ezen eljárásokban kizárta példának okáért a letartóztatás elleni perorvoslat lehetőségét (4. §), az eljárás lefolytatását lehetővé tette a terhelttel szemben folyamatban lévő, általános szabályok szerint lefolytatott büntetőeljárástól függetlenül is, ezzel kizárva a halmazati szabályok alkalmazását e körben (5. §), a vizsgálóbírói jogkört pedig az államügyészséghez telepítette, a nyomozóeljárás alakszerűségének elhagyása mellett (7. §), továbbá a bíróság határozata elleni perorvoslat lehetőségét főszabályként kizárta, egyben az eljáró tanács feladatává tette – halálbüntetés kiszabása esetén – a kegyelmi eljárás automatikus lefolytatását is.³³

A rendeleti szabályozást később a 1919. december 4. napján kihirdetett, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4.038/1919. M. E. számú rendeletet kiegészítő 4.039/1919. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1919. évi 6.395. M. E. számú rendelete annyiban változtatta meg, hogy a kegyelmezési jogkört halálbüntetés kiszabása esetén az eljáró tanácsról a Kúriára telepítette olyanformán, hogy a bűnvádi prerendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk

³² Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940. 364; a Tanácsköztársaság úgynevezett végleges alkotmányának 20–31. §§-ai; a személyi változásokra, illetve átszervezésekre lásd Hatos (2021): i. m. 77–88; továbbá Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978; az ítéletre pedig: Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. BFL VII.5.c. 6285. 38; végül a Forradalmi Kormányzótanács ülésére Politikatörténeti Intézet Levéltára 965. f. 1. II.414. Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom. I–II.*

³³ A magyar kormány 1919. évi 4.039. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelet kiegészítéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 651–656.

(Bp.) 497. § szerint az elnök mindenekelőtt a vádlottat nyilatkoztatja arról, kíván-e kegyelemért folyamodni, igenlő válasz esetén pedig azonnal határoz a kegyelmi kérdés támogatásáról, majd – akár méltónak találja a kegyelemre az elítéltet, akár nem – az ügy iratait a Kúriához felterjeszti, amely soron kívül, zárt tanácsülésen dönt a kegyelem ügyében.³⁴

Megjegyzendő, hogy a népbiztosper eljárási és anyagi jogi kérdéseiben alkalmazott jogi megoldásokkal szemben széles körű és éles kritikát megfogalmazó szerzők állításainak ellenére nem a fenti kormányrendelet biztosította a „számonkéréshez szükséges jogalapot”, hiszen a felelősségre vonás jogalapját a Csemegi-kódex anyagi jogi rendelkezései képezték, továbbá a kormányrendelet – bár természetszerűleg szűkítette az eljárás alá vont személyek eljárási jogait – 1. §-ának megfogalmazása, amely a jogszabályt „tekintet nélkül arra” rendeli alkalmazni, „hogy a cselekményt a jelen rendelet életbeléptetése előtt vagy utóbb követték el”, nem értelmezhető visszamenőleges hatályú jogalkotásként, hiszen eljárási tárgyú, anyagi jogi rendelkezést egyáltalán nem tartalmazó normáról lévén szó, az a szabályozott – értelemszerűen eljárási – jogviszonyokról a jövőre nézve rendelkezik.³⁵

3. Alkotmányjogi és jogalkalmazási előkérdések

A megdöntött diktatúrák politikai vezetői büntetőjogi felelősségre vonásának elsődleges és jogilag igen nehezen megoldható problémáját az a faramuci körülmény képezi, hogy ezen személyeknek az (ugyan közjogilag érvénytelen úton megszerzett) államhatalom birtokában elkövetett cselekményei a korábbi diktatórikus állam jogrendje szempontjából nézve jogszerűek; nem volt ez másként a Tanácsköztársaság népbiztosainak esetében sem. Mint ismeretes, a nemzetközi büntetőjognak éppen a korábbi diktatúrák politikai felelősei fölötti ítélezés során kialakult tudományterülete ezt a nemzetközi büntetőjog normáinak szokásjogi, *ius cogens*, illetve *erga omnes* jellegének kimondásával hidalja át.³⁶

³⁴ A magyar kormány 1919. évi 6.395. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4.038/1919. M. E. számú rendeletet kiegészítő 4.039/1919. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 940–941.

³⁵ Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per. *Modern Magyarország*, 3. (2014), 1. (Különszám.) 46–61.

³⁶ Lásd például az ENSZ Nemzetközi jogi bizottsága által *A nürnbergi törvényszék alapokmányában és ítéletében elismert nemzetközi jogi elvek* címmel kiadott határozatot: *Affirmation of the Principles of*

3.1. Alkalmazandó jog

A Tanácsköztársaság népbiztosainak felelősségre vonása során a magyar bíróságok ehhez képest a fenti problémát úgy kezelték, hogy a Tanácsköztársaság jogrendjét (nem mellesleg a Népköztársaságét is) egy az egyben érvénytelennek tekintették, és mint ilyet, az alkalmazandó jogszabályok köréből a tanácsköztársasági, illetőleg népköztársasági joganyagot eltávolították.

Erre nem pusztán az ítélkező törvényszékek, illetőleg a Kúria egyes határozatainak jogértelmezése nyomán nyílt mód, hanem a jogalkotó szervek által kibocsátott vonatkozó normák is kimondták ezek semmisségét. Fontos megjegyezni, hogy a bíróságoknak a kérdésben elfoglalt álláspontjának kiemelt jelentőséget kölcsönzött az a történeti körülmény, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő alkotmányjogi zűrzavarban – amelynek alapvető oka a megelőző két állam, de különösen a Népköztársaság jogrendje érvényességének a megkérdőjelezhetőségéből fakadóan az érvényes közjogi szabályok körének bizonytalan jellege volt – az igazságszolgáltatási rendszer szervei voltak azok, amelyek közjogilag érvényes fennállását senki sem vonhatta kétségbe, ami a jogalkotó, illetőleg végrehajtói hatalmat gyakorló szervekről nem volt elmondható; a kormány legitimitációja erősen kétséges volt (a szakszervezeti kormányé a Tanácsköztársasággal fennálló kapcsolata miatt, a későbbieké pedig azért, mert azok legitimitációját gyakorlatilag pusztán a román hadsereg, illetőleg az antant jóváhagyása jelentette), az államfői pozíció pedig közismert módon megüresedett, a Nemzetgyűlés későbbi (és közjogilag szintén vitatható jogalapú) összehívásáig pedig a törvényhozás sem működött.³⁷

A bírósági határozatok közül kiemelkedő jelentőségű a Kúria 1886/1920. számon meghozott határozata, amelyben megállapította a Tanácsköztársaság államiségének hiányát, lerakva a Tanácsköztársaság nevében eljáró személyekkel szemben e cselekményeikért a büntetőjogi felelősségre vonás konstrukciójának elméleti alapjait. Az abban megfogalmazott jogelméleti és alkotmányjogi megállapítások alapulvételével meghozott ítéletek inkább axiomatikus jelleggel, mintsem bármely elméleti levezetés következményeként állapítják meg, hogy a Tanácsköztársaságot államnak (következésképp jogszabályait érvényes jognak) tekinteni nem lehet.³⁸

International Law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal, G.A. Res. 95, 55th plen. mtg., 11 December 1946 95 (I.), U.N. Doc. A/RES/1/95.

³⁷ Nánási (2017): i. m. 9; Szabó (2018): i. m. 396.

³⁸ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c.

A fenti szövegrészből is látható, hogy a bolsevik állam fennálltának (illetőleg jogrendszere érvényességének) az elismerését a kommunista bűnperekben eljáró magyar bíróságok sajátos jogi fikcióval élve valójában a proletárjog anyagi igazságtalanságaira alapozva tagadták meg. Az indokolásnak terjedelmileg is jelentős részét teszi ki a Tanácsköztársaság politikájának morális értékelése, és ebből fakadóan – tehát materiális alapon – mondja azt érvénytelennek, a Tanácsköztársaság államiságának tudományos értékelésére csak közvetve és ezzel összefüggésben utal (például a „m megszervezett banda” kifejezés alkalmazásával).

A népbiztosper megindításának idejére az alkotmányos főhatalmat – még ha ideiglenesen is – gyakorló szervek rendszere kijegecesedett, illetőleg a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság jogrendjének érvénytelenségét megállapító tételes jogi rendelkezéseket is kihirdették, így az 1919. augusztus 19-én meghozott, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. rendeletet, amely a jogfolytonosság megszakadásának konzekvenciáit levonva a legégetőbb gyakorlati kérdések rendezését végezte el, így kimondta a Tanácsköztársaság fennállása alatt (a rendelet semlegesebb és jogtechnikai szempontból is indokolt módon egyébként ezt „a rendes bíróságok és államügyészségek működésének szünetelésének” idejeként említi) hozott határozatok semmisségét (2. §), a határidők nyugvását (3. és 10. §§), a Tanácsköztársaság által liquidált eljárások folytatását (11. §), az esküdtbíráskodás szabályainak kizárását (12. §), és rendezte az ez idő alatt eszközölt anyakönyvezések, nagykorúsítások, házasságok és halottnyilvántartások érvényességét is (4–7. §§).³⁹

Később az 1920. évi I. törvénycikk 9. §-a a Tanácsköztársaság mellett már a Népköztársaság jogalkotási aktusainak az érvénytelenségét is kimondta, majd az 1920. március 18. napján a kormánynak az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról szóló 1920. évi 2.394. M. E. számú rendelete a monarchikus államformát is restaurálta, azt visszamenőlegesen is érvényesnek nyilvánítva, kifejtve, hogy az 1920. évi I. törvénycikk „megállapította ugyan, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt, azonban Magyarország ezeréves államformáját nem változtatta meg”.⁴⁰

³⁹ A magyar kormány 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919).647–651.

⁴⁰ A magyar kormány 1920. évi 2.394. M. E. számú rendelete az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium. 54. (1920). 140–142.

3.2. A Tanácsköztársaság és jogrendje érvényessége

A fenti alkotmányjogi érvelést követte az ügyészség és a népbiztosperben eljáró bíróság is, amit jól szemléltet, hogy mind a vádirat, mind az ítélet kifejezetten kerüli még magának a Tanácsköztársaság szónak a használatát is, illetőleg amennyiben az nem kerülhető el, idézőjelek között használja, vagy úgynevezett Tanácsköztársaságként említi, leggyakrabban pedig „a »Tanácsköztársaság« elnevezés alatt működő bünszövetkezet” fordulat alkalmazásával hivatkozik rá.⁴¹

Bár a királyság államrendjét a Magyar Királyság létezésének de facto hiányától függetlenül érvényesnek nyilvánító jogszabályi rendelkezések áthidalták azt a kérdést, hogy a Tanácsköztársaság egyébként államnak minősül-e, ezáltal praktikusán eldöntötték az alkalmazandó jog kérdését, elkerülve a visszamenőleges hatályú büntető jogalkalmazást is, összhangban az alkotmányosság helyreállítására irányuló politikai törekvésekkel, a Tanácsköztársaság kérdése jogtudományi oldalról is felvethető.

A Tanácsköztársaság államiségének vizsgálata körében érdemes megemlékezni róla, hogy az első világháborús vereséget és összeomlást követően a történelmi Magyarország területén több olyan rövid ideig fennálló és a szuverenitás igényével fellépő alakulat jött létre, amely kisebb földrajzi területen ideig-óráig egyes állami funkciókat ellátott, D'Annunzio Fiumében felállított Carnarói Olasz Kormányzóságától a Lajtabánságon át a Hucul Köztársaságig, de idesorolható a Tanácsköztársaság sikeres hadjáratai nyomán kialakított Szlovákiai Tanácsköztársaság is. Egyes közhatalmi jogosultságok rövid ideig történő tényleges gyakorlása ellenére ezeknek a formációknak az államisége erősen megkérdőjelezhető, ugyan nem ezen államok nemzetközi elismerése hiányára, a fennállásuk rövid időtartamára vagy az uralmuk alá vont terület kicsiny méretére tekintettel, hiszen az államiség létrejöttét az előzőek egyike sem zárhatja ki, hanem azon körülmény okán, hogy a gyakorlatban a kaotikus állapotok, a napirenden levő zavargások miatt tényleges állami főhatalom megszilárdítására, kiépítésére nem került sor, ebben a tekintetben pedig véleményes ugyan, de szakmailag elfogadható az az álláspont is, amely a Tanácsköztársaságot, mivel jogrendjét, illetve szuverenitását teljes mértékben az uralma alatt álló területeken érvényesíteni nem tudta, szintén ezekhez a jogi szempontból érvényes

⁴¹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c. XXVII. 1401. ügyiratszám. 19738/1920 k.ü. 19.

államisággal nem rendelkező entitásokhoz sorolja.⁴² A Tanácsköztársaság ezen kérészállamok sorából szembetűnő módon az uralma alatt álló terület nagyságával emelkedik ki, és nem feltétlenül „tartósságával”, bár igaz, hogy a kérészállamok legnagyobb része még a Tanácsköztársaság államokhoz mérten igen zsenge életkorát sem érte el, de példának okáért meghaladta azt a Hucul Köztársaságé vagy a Carnarói Olasz Kormányzóságé.⁴³

3.3. A népbiztosper lefolytatásának politikai jelentősége

A Tanácsköztársaság mint állam érvényessége nem pusztán jogi, illetve jogelméleti kérdés (ez természetesen a népbiztosperről összességében is elmondható), hiszen a felelősségre vonást alapvetően meghatározta a közállapotok rendezésére, a társadalmi megbékélésre és a morális szempontú igazságtételre irányuló jellege, amelyet a társadalom széles rétegei ellen szisztematikus erőszakos cselekményeket elkövető diktatúrák megdöntését követő igazságtétellel foglalkozó interdiszciplináris tudományág, a *transitional justice* az ilyen úgynevezett posztkonfliktusos államok legfontosabb közérdekeként tételez.⁴⁴ Az átmenet közérdeknek legmegfelelőbb módját ilyen esetekben nem pusztán a jogi igazságszolgáltatás, de az erkölcsi igazságtétel, az anyagi igazság feltárása mozdítja elő, nem tagadva el azt sem, hogy a jogállamiság visszaállítása érdekében természetesen a klasszikus jogintézmények igénybevétele sem nélkülözhető.⁴⁵ A népbiztospernek szélesebb értelemben vett igazságtételi jellegét annak ténélkülisége – jelesül a vádlottaknak a Szovjetunió által a magyar hadifogolyok visszatartása útján már előzetesen kieszközölt későbbi kiadatása – még inkább kidomborítja.

Másrészt, mint Magyarország is szembesült vele, az ilyen rendszerváltás utáni igazságszolgáltatás már pusztán mennyisége folytán is úgyszólván elvégezhetetlenül

⁴² Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921.* Budapest, Jaffa Kiadó, 1921. 145–162.

⁴³ Ablonczy (1921): i. m. 146–147.

⁴⁴ Roger Duthie: *Justice Mosaics. How Context Shapes Transitional Justice in Fractured Societies.* New York, International Center for Transitional Justice, 2011. 42–44; UN Security Council: *The Rules of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies. Report of the Secretary-General. S/2004/616 August 23, 2004.* New York, United Nations, 2004.

⁴⁵ Jon Elster: *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 10–13.

nagy munka elé állítja a büntető igazságszolgáltatás rendszerét, és kétségkívül ennek köszönhető, hogy a Népköztársaság közhatalom-gyakorlóival szemben e minőségben végzett politikai, illetve állami cselekményeik okán – ha az az 1920. évi I. törvény cikk 9. §-ának a Népköztársaság jogrendjének érvénytelenségét proklamáló rendelkezéséből szigorúan logikai alapon következett is volna – büntetőeljárások megindítására nem került sor, Váry Albert koronaügyész-helyettes szavaival élve „lehetetlen és keresztülvihetetlen”, hogy a „tömeg bolsevista bűncselekmények mellett még egy nagyobb kiterjedésű politikai bűnvádi eljárás indíttassék”.⁴⁶

4. Bűnösségi és minősítési kérdések

A fenti alkotmányjogi problémák, tehát egyrészt az, hogy a bolsevik állam nem közvetlenül a Btk. büntetőjogi védelmét élvező királyságot döntötte meg, másrészt pedig, hogy a népbiztosok jogalkotó tevékenysége a Tanácsköztársaság joga szerint legális volt, a cselekvések büntetőjogi értékelése során több, szigorúan büntetőjogi problémát is felvetettek egyes bűncselekmények minősítése, illetve az azokkal kapcsolatos bűnösség körében, amelyeket összefoglalóan a védők által kifejtett, valamint az ítéleti jogi érvelés alapján mutatok be.

A védelem érvelése szerint a Tanácsköztársaság jogrendjének érvénytelensége olyan körülmény, amelynek a népbiztosok tényleges hatalmuk gyakorlása során nem lehettek tudatában, mivel tehát az elkövetők tudata ebből fakadóan a cselekvéseik jogellenességét nem fogta át, a bűnösség tudati oldala, korabeli kifejezéssel a jogtalanság tudata így hiányzik, a bűncselekmény-fogalom elemét képező bűnösség (szándékoság) sem állapítható meg, amely valamennyi, a vád tárgyává tett bűncselekmény megállapítását kizárja.⁴⁷ Ezzel szemben elmondható, hogy a jogtalanság tudata a korabeli judikatúra alapján – a maival egyezően – a felelősségre vonás gátját nem képezheti, hiszen a szándékra vonatkoztatva a jogosság, illetve jogtalanság nem alkalmazható.⁴⁸

A lázadás és felségsértés vádjaival kapcsolatban a Törvényszék arra a megállapításra jutott – összhangban a fent hivatkozott 1920. évi 2.394. M. E. rendelettel – , hogy a törvényes államhatalomnak pusztán a gyakorlása szünetelt,

⁴⁶ Károlyi Mihály ellen bűnvádi eljárást rendelt el az igazságügyminiszter. *Az Est*, 1919. október 8. 1.

⁴⁷ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. BFL VII.5.c. CXII. 5762–5820.

⁴⁸ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914. 265–269.

ugyanakkor meg nem szűnt, ezért a vád által megállapítani kért tényállások alkalmazása megalapozott, továbbá a köztörvényes bűncselekményekkel szemben előterjesztett védekezés visszatérő elemét képező hivatkozást sem fogadta el, hogy felbujtásként csak olyan cselekmény értékelhető, amely közvetlen és egyedileg meghatározott bűncselekmény elkövetésére irányul, ezért a vád szerinti bűncselekmények elkövetéséért Vántus Károlyt, Bokányi Dezsőt, Ágoston Pétert és Haubrich Józsefet halálbüntetésre, a többi vádlottat pedig életfogytig tartó fegyházra ítélte.⁴⁹

5. Összegzés

A népbiztosper kiemelkedő jogtörténeti jelentőségét az adja, hogy abban a korábban megdőlt diktatúra politikai fő felelősei feletti ítélkezésre került sor, de ez a 20. században az ilyen deliktumok minősítésére kimunkált büntetőjogi jogintézmények hiányában történt. A pernek a jogi jelentőségén túlmenően nem pusztán igazságszolgáltatási, hanem igazságtételi jelentősége is volt abban az értelemben, hogy az anyagi igazság feltárásával és Tanácsköztársaság cselekményeinek az ítéletben is megjelenő erkölcsi értékelése⁵⁰ útján járult hozzá a posztkonfliktusos társadalom konszolidálásához, míg a terheltekkel kapcsolatosan az alkalmazott büntetések végrehajtására nem került sor.

⁴⁹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. BFL VII.5.c.

⁵⁰ Jellemző példa az indokolás részlete: „A felhóztok halvány képei mindannak a rossznak, amit a proletárdiktatúra okozott, de bőven elégségesek annak megállapítására, hogy romlott szívek és gonosz lelkek kerültek őket meg nem illető helyekre, négy és fél hónapos uralmukkal századokra feldúlták ennek az országnak a nyugalalmát, egymásra uszították az egymásrautaltakat, eljátszották az ország becsületét a külföld előtt, siralom völgyévé változtatták a országunkat, romok, gyász és ez a mérhetetlen sok csapás azért háramlott reánk mert ők a felebaráti szeretet helyett az osztálygyűlöletet, az igazság helyett a terror gazdaságait juttatták érvényre uralmuk alatt” BFL VII.5.c. 6331. Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921.* Budapest, Jaffa Kiadó, 1921.
- A Kúria elnöke és másodelnöke a bolsevizmus szörnyű bűneiről, s a Magyar bíróság feladatairól. *Budapesti Közlöny*, Esti kiadás. 1919. augusztus 11. 1–2.
- Bathó Gábor: A főrendiház közjogi pozíciója a köztársaság kikiáltása után Wlassics Gyula és Rudnyánszky József álláspontján keresztül, 1918–1920. *Állam- és Jogtudomány*, 60. (2019), 3. 3–17.
- Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 29. (1959). 293–312.
- Bölgöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per. *Modern Magyarország*, 3. (2014), 1. (Különszám.) 46–61.
- Duthie, Roger: *Justice Mosaics. How Context Shapes Transitional Justice in Fractured Societies.* New York, International Center for Transitional Justice, 2011.
- Elster, Jon: *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Erdős András Patrik: Köztörvényes bűncselekmények elkövetői a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt. *Múltunk*, 64. (2019), 1. 65–95.
- Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914.
- Finkey Ferenc: *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927.
- Halmágyi Pál (szerk.): *A makói terroristák pere (a Návay-per) 1919–1921.* Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001.
- Hatos Pál: *Rosszfiúk világhorradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2021.
- Károlyi Mihály ellen bűnvádi eljárást rendelt el az igazságügyminiszter. *Az Est*, 1919. október 8. 1.
- Kupiné Drócsa Izabella: *Rendtörvények a két világháború között. Különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül.* PhD-dolgozat. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2021. Online: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2021.003>
- Nagy Szabolcs: A Csemegi-kódex hatályosságának kérdései a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei előtt lefolyt büntetőperekben. In Szabó Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 2017. 271–276.

Burger Borisz Bendegúz

- Nagy Szabolcs: *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon. A Tanácsköztársaság vidéki szervei működésének és az azokkal kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonásnak egyes kérdései a helyi perek tükrében.* Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája, 2021.
- Nánási László: Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntetőeljárásokban. *Jog, Állam, Politika*, 9. (2017), 2. 3–23.
- Proudhon, Pierre-Joseph: Qu'est-ce la Propriété? In *Oeuvres Complètes de P. J. Proudhon*. Paris, Rivière, 1926. 325–347.
- Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényeségei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.
- Szabó István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In Molnár Gábor Miklós – Koltay András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, Kúria – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, 2018. 393–396.
- Tomesányi Móric: *Magyarország közjoga.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940.

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára (BFL): Budapesti Királyi Büntető Törvényszék iratai. Büntetőperek iratai. Kiemelt „munkásmozgalmi perek”. VII.5.c. Politikatörténeti Intézet Levéltára 965. f. 1. II.414.

Jogforrások

- Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal, G.A. Res. 95, 55th plen. mtg., 11 December 1946 95 (I), U.N. Doc. A/RES/1/95. Online: www.un-documents.net/alr95.htm
- A főváros népbiztosainak rendeletei. *Fővárosi Közlöny*, 1919. március 28. 1–2.
- A házbizalmiak és a házfelügyelők kötelezettségei. Somló Dezső országos lakásügyi biztos parancsa. *Pesti Hírlap*, 1919. május 10. 4.
- A magyar kormány 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 647–651.
- A magyar kormány 1919. évi 4.039. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelet kiegészítéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 651–656.

- A magyar kormány 1919. évi 6.395. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4.038/1919. M. E. számú rendeletet kiegészítő 4.039/1919. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 940–941.
- A magyar kormány 1920. évi 2.394. M. E. számú rendelete az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium. 54. (1920). 140–142.
- Be kell szolgáltatni a fegyvereket. A budai román helyőrség parancsnokának rendelete. *Budapesti Közlöny*, Reggeli kiadás. 1919. augusztus 10.
- Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]*, 1919. április 24. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1919_04/?pg=74&layout=s
- UN Security Council: *The Rules of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies. Report of the Secretary-General. S/2004/616 August 23, 2004*. New York, United Nations, 2004.